

SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDE HORASAN'IN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF KHORASAN DURING THE SELJUK STATE

Abdolvahid SOOFİZADEH

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
vahid.soofizadeh@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Mart 2022
Kabul edildiği tarih: 30 Mart 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 March 2022
Date accepted: 30 March 2022
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Horasan; Selçuklular; Oğuz;
Türkmenler; Orta Çağ; Nişâbur; Merv

Keywords

Khorasan; Seljuks; Oghuz;
Turkmens; Middle Age; Nishapur;
Merv

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.1

Öz

Horasan bölgesi Orta Çağ'da İslâmiyet'in yayıldığı bir coğrafya olarak önem arz etmektedir. Özellikle X. asırdan itibaren Hazar Denizi çevresi ve Mâverâünnehir dolaylarında yaşamakta olan Oğuz/Türkmenlerin İslâmiyet ile tanışmalarının ardından eski Horasan bölgesine doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Bu bölgeler o sırada Gazneli Devleti'nin etki sahasında idi. Bir yandan Karahanlılar, Sâmânîoğulları (Sâmânîler), diğer yandan Gazneliler ve Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Oğuz Türkmenleri farklı stratejiler izleyerek Horasan bölgesine hâkim olmaya çalışmışlardır. Abbâsiler döneminde İslâm'ın bölgeye gelmesinin ardından Horasan bölgesi içerisinde yer alan Merv, Herat, Nişâbur gibi şehirler neredeyse Bağdat kadar önemli birer Orta Çağ İslâm kentine dönüşmüşlerdi. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Horasan bölgesi ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan önemli bir ağırlık merkezi hâline geldi. Daha önceden yerleşik hayata geçmiş olan Horasan halkı İslâm'ın gelmesiyle birlikte temelde sosyal bir değişim yaşadı. Horasan bölgesi halkı sosyo-kültürel bakımdan ikinci bir değişim dalgasını Oğuzların (Türkmenlerin) bu bölgeyi ele geçirmesiyle yaşadı. Horasan bölgesinin siyasi açıdan ne derece önemli olduğu, bu bölgeye Çağrı Bey, Alparslan ve Sencer gibi önemli hanedan üyelerinin atanmasından anlaşılmalıdır. Coğrafi olarak bakıldığında Nişâbur başta olmak üzere Merv, Tus gibi bilim dünyasının önemli şehirlerini bünyesinde bulunduran Horasan bu bakımdan da ayrı bir öneme sahipti. Ekonomik olarak bakıldığında ise İpek Yolu'nun bir kısmının da bu bölgeden geçmesi Horasan'a yine önemli bir nitelik katmıştır.

Abstract

Khorasan is an important region where Islam spreaded throughout the Middle Ages. A profound movement of migration started to the ancient Khorasan region after Oghuz/Turkmen groups got acquainted with Islam especially starting from the X century. These groups had been living around the Caspian Sea and Transoxiana. These regions were under the the influence of the Ghaznavids at that time. On one hand, the Qarakhanids, Samanids, on the other hand, Ghaznavids and Oguz Turkmens, the founders of the Seljukian Empire, tried to dominate the Khorasan region by following different strategies. After Islam came to the region during the Abbasid period, cities such as Bukhara and Samarkand, which are located in the Khorasan region, became important medieval Islamic cities almost as important as Baghdad. Especially during the foundation of the Great Seljuk Empire, the Khorasan region became an important economic, cultural and political center. The people of Khorasan, who had previously settled lifestyle, experienced a fundamental social change with the advent of Islam. The people of the Khorasan region experienced a second wave of socio-cultural change when the Oghuzs (Turkmen) conquered this region. The political importance of the Khorasan region is evident with the appointment of important dynasty members such as Chaghri Beg, Alparslan and Sanjar to this region. Geographically, another important aspect of Khorasan is being home to important cities of the scientific world such as Nishapur, Merv and Tus. From an economic point of view, the passage of a part of the Silk Road through this region has again added an important quality to Khorasan.

Giriş

Bu çalışma dâhilinde Türk tarihini de yakından ilgilendiren kitlesel göç dalgaları ile Oğuzların neden Horasan bölgesine göç ettiklerini siyasi, kültürel, ekonomik ve özellikle de coğrafi açıdan değerlendirmeye gayret ettik. Haziran 1037'de, (H. 429. yılı Şaban ayında) Serahs civarında, Gaznelilerin askerî birlikleri, Selçuklu ilinin düzensiz Türkmen ordusuna yenildi. Bu zafer sonucu Horasan eyaletinin bir kısmı Selçuk oğullarının tasarrufuna geçti. Kısa bir süre sonra Horasan'ın idari başkenti Nişâbur'da Tuğrul Bey tahta geçti. Sultan Mesud devri bitmek üzereydi ve büyük Selçukluların topraklarını genişletme süreci başlamıştı. 120 yılı aşkın devam eden bu süreç, Horasan'la sınırlı olan bir hükûmeti, sınırları Ceyhun'dan Antakya'ya kadar uzanan bir imparatorluğa dönüştürdü. Sınırları Ceyhun'dan İran içlerine kadar uzanan geniş Horasan toprakları, bir imparatorluğun yaratılması için bir atılım platformu olmakla birlikte, Oğuzların düzenli göç güzergâhı üzerinde olduğundan ve Türklerin atalarının topraklarıyla bağlantısı sebebiyle özel bir öneme sahipti.

Bu stratejik konumun yanı sıra gelişen ekonomi, toplumun önde gelenleri ve kültürün seçkinlerinin de burada toplanmasını unutmamak gerekir. Nasıl ki Horasan'ın nüfuzlu kesimlerinin desteği Selçukluların bölgeye hâkim olmalarına yardımcı olduysa, eyalet başlarının maddi ve manevi desteği, yeni başlayan Selçuklu İmparatorluğu'nun hegemonyasını sağlama ve sürdürmede etkili olabilirdi. Bu nedenle Büyük Selçuklu döneminde Büyük Horasan, idari anlamda Büyük Selçuklu başkentine bağlıydı ve kısmi de olsa farklı bir huzur ve refah da yaşadı. Selçukluların Horasan'da sağladıkları istikrar ve gelişimini, bu bölgeye özen göstermesini, eyalet valilerini Selçuklu Hanedanına mensup Çağrı Bey, Alparslan ve Sencer gibi liyakatli kişilerden seçmesinden anlamaktayız. Üstelik bu coğrafyada sanayi ve tarımın gelişmiş olması da bölgenin önemini arttıran etkenlerdendir. Diğer taraftan Nizâmü'l-Mülk-i Tûsi (Nizâmülmülk) ve İmam Muhammed el-Gazzâlî gibi Selçuklu döneminin siyasi, dini ve kültür ilkelerini kaleme alan, hicri beşinci asrın önde gelen iki siyasi ve kültürel şahsiyetinin de bu bölgede yetişmiş ve eğitim almış olması da bölgenin kültürel olarak seviyesi ve önemini gösteren diğer bir unsur olarak gösterilebilir.

Orta Çağ'da bilim ve edebiyat alanındaki önemli şahsiyetlerinin de Horasan'da yetişerek, İran kültür ve medeniyeti zenginliğine katkıda bulunmaları nedensiz değildir. En önemlisi, araştırmaların da gösterdiği gibi, bozkırda yaşamaya alışık olan ve bir kısmı konargöçer hayat tarzında yaşayan Selçuklular, Horasan'ın

geleneksel ve baskın kültürüyle tanıştıktan sonra İran medeniyeti ve İslâm ideolojisinin sentezi olarak İran ve İslâm'ın mirasçıları, aynı zamanda muhafızları olarak görevlendiler. Büyük Selçuklu döneminin ikinci yarısından sonra konargöçer Türk aşiretlerinin bölgeye artan göçleri ve yerel isyanların başlaması ile birlikte merkezi hükümet otoritesinin de zayıflaması sonucunda Selçuklu hükümeti güvenlik önlemleri ve kalkınma politikaları başlatmıştır. Bu sayede o güne kadar değerli el sanatlarının üretildiği ve tarım ürünlerinin yetiştiği önemli merkezler haline gelen Horasan şehirleri ve köylerinde kalkınma ve refah ortaya çıkmıştır. Sultan Sencer'in ise hem Horasan bölgesini elde tutma hem de Selçuklu hanedanına önderlik etme çabaları yetersiz kalmıştır. Böylece Horasan, 1041 yılında Dandanakan Savaşı'ndan sonra nasıl Gazneli Devleti'nin elinden çıktıysa, 1141'de de Oğuzlara kaybedilen Katvan Savaşı'ndan sonra Selçukluların elinden çıkmıştır.

Bölge daha sonra tekrar konargöçer hayat tarzıyla yaşayan diğer bir Türk toplumu olan Hârizmşahların eline geçecekti. İşte bu çalışmada Türkmenlerin Horasan bölgesini ele geçirip bu bölgeye yerleşmeleri, daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin İran coğrafyasının önemli merkez bölgelerine genişletme süreci ve Horasan bölgesinin siyasi, ekonomik ve kültürel bakımından önemi Farsça ana kaynaklara dayanılarak ele alınmıştır.

Oğuzların (Türkmenlerin) Horasan'a Yerleşmeleri

Orta Çağ'dan önceki süreçlere baktığımızda Türklerin yurt tutmak için pek çok yere göç ettiklerini görebiliyoruz. Hiçbir kavim sebepsiz olarak vatanından ayrılmaz ve oturduğu toprakları bırakarak, başka coğrafyaya göç etmez. Araştırmacıların belirttiğine göre toprak değiştirmek adına büyük dalgalı göçleri yapılması için olağanüstü şartların ortaya çıkması gerekir (Gömeç, 2018, s. 13-25). Peki, vatan adı verilen kavram Türklerde nasıl izah edilmektedir? İbrahim Kafesoğlu'na göre Türklerde vatan anlayışı, hürriyet ve istiklal fikri ile birlikte yürümektedir. Türkler, yalnız hür ve müstakil yaşadığı toprağı "ülüş" (ülke) olarak saymaktadır (Kafesoğlu, 2017, s. 66).

Şair ve mütefekkir Mehmet Akif Ersoy'un Türk İstiklal marşında da söylediği "*ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım*" dizesi, Türk'ün bu vafına verilecek bir diğer örnektir. Ancak bu dönemde konargöçer hayat yaşayan Türkler şartların mevcut olmadığı toprakları bırakıp gitmektedirler.¹ Aslında Türk kültüründe *vatan*, Türk tuğlarının veya al bayrağın dalgalandığı yer olarak nitelendirilmektedir. O

¹ Bu konuya örnek olarak Selçuk Bey ve Oğuz Yabgu konusu gösterilebilir.

dönem şartları içerisinde toprağa bağlı yerleşik hayat yaşayıp, zor karşısında aç kalma korkusu ile yerlerinden ayrılmamak için kolayca esarete boyun eğenlere karşılık, Türk kültürünün önemli bir özelliği olarak ekonomileri besiciliğe dayanan çoban Türkler ise esaret ve köleliğe boyun eğmeyip, kendilerine hür yurtlar bulmak amacıyla yeni iklimlere doğru yönelerek, yeni toprak arayışlarına girmişlerdir (Kafesoğlu, 2017, s. 66). Aslında konargöçer hayat yaşayan bir toplum, her zaman yer değiştirme imkânına sahiptir. Bu sayede iktisadi anlamda bağımsız bir şekilde karınlarını doyurabilecek bir yerde otururlar, ancak dış baskı veya esaret gibi tehlikeli anlarda da geçim vasıtası olan hayvanlarını sürerek yeni hür iklimlere doğru gidebilirlerdi (Kafesoğlu, 2007, s. 233-234). Tabi ki bu hayat tarzında en önemli faktörlerinden biri de hem hızlı ve hem güçlü olan atlar olmuştur. Bu vasıtayla konargöçer hayat tarzında olan Oğuzlar her zaman toprak arayışında bulunmuşlardır.

Bu toprak arayışının bir örneği de Orta Çağ'da Selçuklular döneminde Oğuzlarda (Türkmenler) yaşanmıştır. Bu araştırmada Türklerin anayurdu meselesine girmek istemiyoruz ancak kısaca da olsa değinmemiz gereken nokta şudur ki Türkler ilk zamanlardan itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmış ve kültürlerini gittikleri sahalara götürebilmişlerdir. Başta Tanrı Dağları, kuzeybatı Asya sahaları, Ural-Altay Dağları ve hatta Hazar Denizi'nin kuzeydoğu bozkırlarında Türklerin yerleştiklerini biliyoruz (Kafesoğlu, 2007, s. 233-234). X. yüzyılın başlarında Oğuzlar, Seyhun ve Ceyhun Nehirleri ve civarında, hatta Hazar Denizi'nin doğu bölgelerine kadar yerleşmeye devam etmişlerdir (Kafesoğlu, 1992, s. 158). Artık bu süreçten itibaren Oğuz Yabgu Devleti'nin içerisinde bulunan ve aynı zamanda Selçukluların da atası olarak tanınan Dukak (Tukak) Bey ismine kaynaklarda rastlıyoruz. Yabgu unvanından² sonra önemli bir makama sahip olan Dukak, bir süre sonra Oğuz yabgusuyla anlaşmazlığa düşmüş (Hüseynî, 1923, s. 1) ancak bu husumete son vermek adına Oğuz beylerinin araya girmesi üzerine ihtilaf kalkmış fakat bu durumun sonunda Oğuz halkı arasında Dukak Bey'in itibarı artmıştır (Türker ve Özen, 2017, s. 338). Dukak'ın ölümü üzerine oğlu Selçuk Bey, Oğuz yabgusu tarafından subaşı³ görevine atanmıştır. Üstelik bu süreçte mensup olduğu Kınık boyunun başına da gelmiştir. Ancak daha sonra Dukak'ın oğlu Selçuk Bey ile Oğuz Yabgu Devleti'nin başında bulunan yabgu arasında bir ihtilaf

² Bu unvan hakkında Bkz. Salman H. ve Özgüdenli, O. G. (2013). Yabgu, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 170-171). İstanbul.

³ Ordu başkomutanlığı, günümüzde Genel Kurmay Başkanlığı makamına denk gelmektedir. Bkz. Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 81.

başlamıştır. Bunun üzerine Selçuk, aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup küçük bir Oğuz kitleleriyle Oğuz Yabgu Devleti'nin kışlık başkenti Yenikent'ten ayrılıp devletin yazlık başkenti olan Cend'e (Özaydın, 1993, C. 7, s. 359-360) göç etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995, s. 16; Hüseyinî, 1923, s. 2). Mâverâünnehir'den göç etmiş Müslümanların oturduğu Cend şehri, İslâm ve Türk memleketlerinin birleştiği ve içinde Müslümanlarla Türklerin bir arada yaşadığı bir sınır şehri idi (Kafesoğlu, 2017, s. 105).

Selçuk'un Cend'e gelişi, tarihte önemli bir sayfanın açılmasının başlangıcı olacaktır (Kafesoğlu, 1992, s. 249). Selçuk'un bu göçü, (Bartold, 2004, s. 92) (kaynaklarda "*Türkistan'dan İran'a ve Dârü'l-Harb'den Diyâr-ı İslâm'a geçiş*" olarak belirlenmektedir). Bir süre sonra Selçuk Bey, Cend şehrinde vefat etmiş ancak onunla gelenler hızlı bir şekilde nüfusunu arttırmıştır. Bu süreçte Karahanlılar, Sâmânoğulları ve Gazneliler arasındaki çekişmelerin içinde kalan Selçukoğulları kim onlara toprak verirse onların safında olmaya çalışmışlardır. 1013 yılında Karahanlı Nasr b. İlig'in vefatı üzerine yerine kardeşi Mansur geçmiş ve Arslan İlig unvanını almıştır (Sümer, 1999, s. 93). O zamanda hükümdarlığı çatısı altında Talas, Taşkend, Fergana, Semerkand, Buhara, Binhas, Özkend ve Hokand bölgeleri bulunmakta idi. Ancak 1020-21 (411. h) yılında hanedana mensup olan Ali Tegin, Buhara'ya hâkim olarak ülkesini genişletti (Uluçay, 2012, s. 22; Necef, 2005, s. 217-218). İşte bu tarihten itibaren Selçuk Bey'in oğullarından Arslan Yabgu'nun idaresinde olmak üzere Selçukluların Cend'den aşağıya Buhara'nın yirmi fersah⁴ kuzeyinde bulunan Nûr yöresinde yaşadıklarını görebiliyoruz (Ebu'l-Gâzî Bahâdır Hân, 1974, s. 81; Sümer, 1999, s. 93). 1004 yıllarında Sâmânîlerin tarih sahnesinden kaldırılması ile birlikte bölgede kalan güçler artık Karahanlıların ve Horasan'a hâkim olan Gaznelilerin olacaktı ancak yeni doğacak güç olarak bu bölgelere hâkim olmaya çalışan Türkmenleri de göz ardı etmemek gerekir.

Bu süreçte siyasi şartlar nedeniyle Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın hizmetine girmek zorunda kaldılar. Buğra Han bu süreci iyi bir fırsat bilip Tuğrul ve Çağrı Beylerin gücünden endişelenerek Tuğrul Bey'i yakalatıp hapse attırdı. Çağrı Bey aynı hızla Buğra Han'ın göndermiş olduğu kuvvetleri yenerek bazı Karahanlı kumandanlarını tutsak alınca Buğra Han, Tuğrul Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu vakadan sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler, kendilerine bağlı Türkmenlerle yeniden Mâverâünnehir'e döndüler. 1012-1013 yıllarında Karahanlı hükümdarı İlig Nasr Han'ın ölümü üzerine daha önce esir

⁴ Yaklaşık 120 kilometre.

edilmiş olan Ali Tegin, bir fırsatını bulup kaçmayı başardı ve Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun desteğiyle Buhara'yı ele geçirdi. Bu süreçten sonra artık Ali Tegin ve Arslan Yabgu arasında kuvvetli bir ittifak tesis edildi (Sevim ve Merçil, 1995, s. 18). Türkmenler üzerinde oldukça önemli bir nüfuza ve bu toplum içerisinde karizmatik bir kişiliğe sahip olan Arslan Yabgu ile yeğenleri Çağrı ve Tuğrul Beyler, bu süreçte artık bölgenin siyasi çekişmelerinin içerisinde son derece faal ve etkili bir hale gelmişlerdi (Huncan, 2011, s. 218-221; Şahin, 2017, s. 70). Buhara'yı ele geçiren Ali Tegin ile ittifak yapan Arslan Yabgu ve mahiyetinde bulunan çok sayıda Türkmen kitlelerine karşı Hârizm'e hâkim olan Gazneliler ile Mâveraünnehîr'de kendilerine karşı herhangi bir rakip görmek istemeyen Karahanlılar arasında da karşı bir ittifak yapıldı. Bu amaçla da Karahanlı Yusuf Kadır Han ile Gazne sultanı Mahmud arasında Semerkand yakınlarında bir toplantı tertip edildi.

Çeşitli maddelerde anlaşan iki hükümdar arasında bir antlaşma yapıldı. Antlaşmanın bir maddesi de Karahanlı ve Gazneliler için gittikçe büyük bir tehlike olmaya başlayan Arslan Yabgu'nun başında bulunduğu bütün savaşçı, cesur ve kalabalık Türkmen grubunun, Mâveraünnehîr'den Horasan'a nakledilmeleri üzerine idi (Kafesoğlu, 1992, s. 251; Sevim ve Merçil, 1995, s. 19-20). Sultan Mahmud, Türkistan ve Balhan dağları bölgesinde nam salan Arslan Yabgu'yu Semerkand'a davet etti. Davete icabet eden Arslan Yabgu bazı yakınları ile birlikte Semerkand'a gitti. Kendi hatırına düzenlenmiş olan şölende Sultan tarafından "Bana askerî yardım gerekirse ne kadar atlı kuvvet gönderebilirsin?" sorusuna karşılık olarak Arslan Yabgu, havaya bir ok alarak "Bunu, kendi boyuma (Kınık) gönderirsem on bin atlı", yine bir ok ekleyerek "eğer iki oku Balhan dağlarına gönderirsem yüz bin atlı", sonrasında ise bir ok ile üç yay göstererek "bunları gönderirsem yüz bin atlı daha ilaveten gelir" dedi. En sonunda bir ok daha göstererek "bu oku Türkistan'a gönderirsem iki yüz bin süvari gelir" deyince Sultan Mahmud hayretler içinde kaldı (Nişâburi, 1332, s. 11-12; Sevim ve Merçil, 1995, s. 20-21).

Neticede hile ile davet ettiği Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve bazı yakın arkadaşlarını tutuklatarak Kalincar Kalesi'ne esir olarak gönderdi (Yazıcızâde, 2014, s. 20a-20b; Nişâburi, 1332, s. 13). Her ne kadar Türkmenler Arslan Yabgu'yu kurtarmaya çalışsalar da sadece Kutalmış, çöl yolları vasıtasıyla Buhara civarında Türkmen yurduna varıp kurtulabildi (Turan, 2008, s. 91). Bu süreçten sonra Gazneli Mahmud, önce Karahanlılar ile ittifak kurdu, daha sonra Arslan Yabgu'nun etkisi altında olan Türkmenlere saldırarak onları geniş çapta yağmalattırdı (Hüseynî, 1380, s. 33). Üstelik dört bine yakın çadır (aşağı-yukarı 10-15 bin kişi)

Türkmeni'ni⁵ bu süreçte cezalandırmak adına Tûs valisi Arslan Câzib'i onların üzerine gönderdi. Kısa bir süre sonra da Sultan bizzat kendi ordusu ile 1028'de Türkmenler üzerine yürüdü. Türkmenler Gazne sultanı tarafından perişan hale getirildi.

1016 yılından sonra Anadolu topraklarına keşfe gelen Selçuklular, bu kez ikinci bir dalgayla Azerbaycan ve Anadolu topraklarına akın ettiler. Ancak şartlar müsait olunca tekrar Horasan yurtlarına döndüler, sıkışınca da Dihistan ve Balhan Dağlarına geri çekildiler (Turan, 2008, s. 91). Türkmenler tekrar bir grubu Horasan'a getirerek Nesâ, Ferâve ve Bâverd bölgelerine yerleştirdiler.⁶ Buna karşılık Türkmenler Horasan bölgesinin siyasi tarihinde rol oynamaya başladılar. Şöyle ki Gazneli vergi memurlarının zulme varan davranışları üzerine kendilerine katılan diğer Türkmenlerle birlikte oturdukları bölgede tahribat hareketlerine başladılar (Yazıcızâde, 2014, s. 20b-21a; Sevim ve Merçil, 1995, s. 18; Sümer, 1999, s. 95). Sultan Mahmud'un ölümü ve Sultan Mesud'un başa geçmesinde Türkmenlere karşı bu strateji hiç değişmedi. Türkmenler dağıldılar ancak hiç ümitlerini kaybetmediler ve hep mücadeleye devam ettiler (Sevim ve Merçil, 1995, s. 21). 1025 yıllarında Arslan Yabgu'nun elleri bağlı bir şekilde Hindistan topraklarında bulunan Kalincar Kalesi'ne gönderildi. Burada yedi sene Kalincar Kalesi'nde tutuklu kaldıktan sonra öldü ve ölümü üzerine artık Selçukluların liderleri de değişti. Çağrı, Tuğrul ve Musa Yabgu gibi liderlerin önderliğinde Selçuklular yine Hazar Denizi'nin güneydoğu bölgelerine inmeye devam ettiler. 1035 yılından sonra artık Türkmenler Horasan bölgesinin çeşitli yerlerini ele geçirmiş durumundaydılar.⁷ Sultan Mesud ise bir iki kere Türkmenleri yendikten sonra bu Türkmenlerin yok olup gideceklerini sanmış ve cihad adına Hindistan'a sefere çıkmış bulunuyordu.

⁵ Kaynaklarda Balhan ve Irak Türkmenleri adlarıyla anılan bu Türkmenler, özellikle başlarında bulunan Arslan Yabgunun esir alınması sonrasında Mansur, Göktaş, Boğa, Yağmur, Kızıl, Anasioğlu gibi beylerin yönetimleri altında, sürekli göç halinde görebiliyoruz.

⁶ Horasan Bölgesinde bulunan Tûs Şehri'nin valisi Arslan Cazip, bu Oğuzlara (Türkmenlere) güvenmemekte idi. O, bu Oğuzların eski çoban Oğuzlara benzemediklerini söylemekteydi. Ayrıca çok kalabalık sayıda oldukları ve gelecekte Gazneli Devleti'ne sorun yaşatacakları konusunda ısrar ediyordu. Ancak Sultan Mahmud, kendi valisi yani Arslan Cazip'e serzenişte bulunmuş ve onu dinlemeyerek bu halkı sıradan bir çoban olarak görmekte ve başlarında Arslan Yabgu gibi bir reisin bulunmadıkça, onların bir sorun yaşatmayacaklarını düşünüyordu. Bu konu hakkında Bkz. Zahîru'd-Dîn Nişâburi, Selçukname, s. 13-14.

⁷ Horasan'ın önemli şehirleri; mesela Merv, Nişâbur, Serahs, Nesâ, Ferave, Bâverd.

Selçuklu Devleti için Yenikent'ten başlayan yurt tutma mücadelesi, Cend başta olmak üzere yavaş yavaş Mâverâünnehir'e, bir süre sonra Hârizm bölgesine ve en önemlisi de Horasan bölgesine ulaşmış ve yaklaşık yetmiş sene sürmüştür (Turan, 2008, s. 91).

Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Horasan'ın Önemi:

Günümüzde bile geniş bir coğrafyaya sahip olan Horasan, tarihsel süreçte siyasi sınırları değişmiş olsa da önemini daima korumuştur. Türk tarihinde özellikle İslâm'ın zuhuru ile birlikte önemi daha da artmaya başlayan bölgenin coğrafi olarak kesin bir sınırını çizmek pek mümkün olmasa da Orta Çağ kaynaklarına ve bazı tarihi coğrafyacıların ifadelerine göre hududu aşağı yukarı belirlenebilmektedir. (İstahrî, 1340, s. 201). Buna göre Eski Horasan adını verdiğimiz bölge, kuzeyde Ceyhun (Amuderya) Nehri ve etrafı ile Türkmenistan'ın Hârizm ve Mâverâünnehir sınırlarına kadarki bölümü, güneyde Deşt-i Lût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars topraklarını, batıda Deşt-i Kevir'in bir kısmı ve doğuda ise Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sîstan) bölgelerini kapsamaktadır (Strange, 1377, s. 408).

Horasan adı da kelime anlamı olarak "güneşin doğduğu yer" (Ebu'l-Fida, 1349, s. 508) veya "doğu bölgesi" anlamına gelmektedir (Samur, 2005, s. 89). Peki, Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde bu coğrafyanın önemi ve özellikleri nelerdi? Elbette ki Horasan coğrafyasının önemi konusunu tek bir bakış açısıyla değil, farklı görüşlerle ele almak gerekmektedir. Bu açıdan bölgenin önemini, coğrafi, siyasî, ekonomik, kültürel ve stratejik bakımdan ele almak bu noktada önem arz etmektedir. Coğrafya olarak geniş ve verimli topraklara sahip olmakla birlikte önemli sınırları kapsamakta olan Horasan, farklı ırk ve inançları da içerisinde barındıran topluluklara sahipti. Orta Çağ'da İslâm dünyası içerisinde yer alan Nişâbur, Merv, Belh, Herat gibi önemli şehirlere⁸ sahip olan bölge, İpek Yolu'nun da geçiş noktalarından biri olmakla birlikte güçlü bir ekonomiye sahipti. Bölgeyi her toplum için cazip bir seçenek haline getiren bu özellikler, netice itibarıyla toprak arayışında olan Türkmen kitlelerini de buraya çekti.

⁸ Ebu'l-Fida eserinde Horasan'ın en önemli şehirleri olarak Nişâbur, Merv, Belh, Herat'ı gösterir. Bkz. Ebu'l-Fida, Takvîmü'l-Buldân. s. 203.

1. Coğrafi Önemi

Coğrafi olarak Mâverâünnehir'in de bir kısmını teşkil eden Horasan bölgesi gerek toprak verimliliği bakımından gerekse de nüfus kalabalığı açısından Orta Çağ'da ayrı bir öneme sahipti. Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve çöküşü sürecinde zaman içerisinde başkenti haline gelen başta Nişâbur ve Merv olmak üzere Horasan'ın başka şehirleri de bu noktada ön plana çıkmakta idi.⁹ Horasan'ın, toprak genişliği ve stratejik konumu itibarıyla özellikle Türkistan bölgesi ve İran coğrafyasına bir köprü durumunda olması bu özelliği daha da artırıyordu. Aslında Orta Asya'da Arap fetihleri ve İslâm'ın sıçrama noktası da Horasan bölgesi olarak gösterilmektedir. Zira bölge, İslâm fütuhâtıyla birlikte Arap yayılcılığının önemli üslerinden biri haline gelmişti (Elton, 1383, s. 12). Diğer taraftan bakıldığında Horasan'ın kuzeyinde yer alan Kopet Dağları önce Oğuzlara karşı, daha sonra Moğollara karşı bir doğal baraj halinde idi. Zaten İran coğrafyasına gelebilmek için bu dağların etrafından ve Karakum Bozkırlarından geçip gelinmesi gerekmekte idi. Yakındoğu'dan (Çetinsaya, 2007, C. 33, s. 403) Türkistan, Orta Asya ve maverasına giden ticari yol, Elburz Dağlarının güney kısmında Rey şehrinden Damğan ve oradan Horasan'ın merkezinden geçerek ikiye ayrılmakta idi. Bir yol Ceyhun ve Termez'den, diğeri ise Belh'den geçerek Kündüz, Kabil ve sonra Hindistan'a ulaşmakta idi.

Horasan coğrafyası ve özellikleri konusunda İbnü'l-Fakîh Hemedâni eserinde şöyle söylemektedir: "Havası güzel, suyu tatlı, toprağı verimli ve meyvesi lezzetli bir yerdir. Halkı işlerini iyi yapar. Horasan halkı ticarete, hikmette, ilim ve fıkıhta ileridirler. Komşuları ve düşmanlarına karşı cesur, dinine bağlılık konusunda güçlü, zorluklara karşı dayanıklı, ekmek ve nimete en ziyâde saygılı olan Türklerdir" (Hemedâni, 1302, s. 316). Burada yeri gelmişken Horasan'ın en önemli şehirlerinden bahsetmek istiyoruz: Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Horasan bölgesinin en önemli şehirlerden birisi Selçukluların ilk başkenti olan Nişâbur'dur (Özgüdenli, 2007, C. 33, s. 149). İbn-i Havkal eserinde Nişâbur'u "Eber Şehr"¹⁰ olarak zikreder (İbn-i Havkal, 1366, s. 166). Aynı zamanda İstahrî de Mesâlik ve'l-memâlik adlı eserinde aynı ifadeyi Nişâbur için kullanmaktadır (İstahrî, 1340, s. 204). Şehir düz ve binalar çamurdan yapılmıştır. Cuma mescidi, mescidin yakınında bir hapisane olduğu zikredilmektedir. Yine bir pazar ve şehrin dört giriş

⁹ Diğer bazı şehirleri ise Tûs, Nesâ, Bâverd, Serahs, İsfarayın, Badgis, Bamiyân, Toharistan, Garcistan gibi şehirlerdir. El-İstahrî, El-Mesâlik ve'l-memâlik, s. 203.

¹⁰ Çok büyük şehir anlamına gelmektedir.

kapısı olduğu eserde geçmektedir. Şehirde kehrizler¹¹ mevcut olup sular şehri geçtikten sonra yer altına gider, daha sonra bozkıra dökülmektedir.¹² Şehrin içinden geçen büyük nehir, şehir, köy ve kasabaların su ihtiyacını karşılamaktadır. Horasan bölgesinde Nişâbur'dan büyük bir şehir yoktur. Nişâbur'un havası diğer Horasan şehirlerine kıyasla en iyisine sahiptir. İpek kumaşlar buradan dünyanın her bir tarafına gitmektedir (İstahrî, 1340, s. 204-205; Samur, 2005, s. 97).

Horasan bölgesinde yer alan ve Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde başkent seçilen Nişâbur'dan sonra, Sultan Sencer döneminde Horasan bölgesinden bir başka şehir Merv (Özgüdenli, 2004, C. 21, s. 221-223) Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur. İstahrî eserinde Selçukluların son başkenti Merv şehri hakkında şunları söyler: Eski bir şehir olup toprakları tuzludur. Merv ismi yerine Ebu'l-Fida, Mervşahcan'ı kullanmaktadır (Ebu'l-Fida, 1349, s. 514). İstahrî de aynı zamanda Merv için aynı ibareyi kullanmıştır (İstahrî, 1340, s. 205). Şehrin Cuma namazı için üç camii olup, her cami farkı zamanlarda yapılmıştır. Şehrin dört tarafında önemli nehirler mevcuttur¹³ ve şehrin önemli binaları bu nehirlerin etrafında yer almaktadır. En önemli nehir ise Murgab (Mervrud'dur yani Merv suyu). Diğer nehirler de bu nehrin sularından beslenmektedir. Bu yüzden bu nehre Margab (Ebu'l-Fida, 1349, s. 514) denilmektedir. Merv'in tarım ve çiftçiliği bu nehre bağlıdır. Merv şehrinin meyveleri özellikle karpuz olmak üzere diğer Horasan şehirlerinin meyvelerine göre daha kalitelidir. Ayrıca bu şehrin ekmeği de oldukça ünlüdür. Şehir temiz ve binaları düzgün yapılmıştır. Şehirden geçen nehir ve çaylar gayet temizdir. İpek Merv'de bolca yetiştirilmektedir. Taberistan'a pamuk tohumları ilk kez Merv'den gitmiştir. Pamuk ve kumaşlar bu şehirde oldukça ünlüdür. Yine İstahrî, şehrin etrafının eskiden kalma "ray" adı verilen duvarlarla örüldüğünü zikretmektedir (İstahrî, 1340, s. 207). Merv şehrinin meyveleri Horasan bölgesindeki şehirlerden daha iyidir. Özellikle karpuz ve ekmeği Merv'in en iyi ürünlerindedir. Şehir temiz ve binalar düzgün yapılmıştır. Şehirden geçen nehirler ve sular temizdir. İpek Merv'de bolca yetişir. Merv'in pamuk ve kumaşları da oldukça ünlüdür (İstahrî, 1340, s. 208). Yukarıda bahsettiğimiz şehirler haricinde Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden diğerleri de Herat (Uslu, 1998, s. 215-218) ve Belh'tir (Yazıcı, 1992, s. 410-411). Günümüzde

¹¹ Kanallar çekilmiş anlamında.

¹² Sular şehirden çıkmadan önce şehrin içinde bazı bahçe ve yeşil alanları geçerek şehrin dışında tarlalara akıyor anlamında kullanılmış olmalı.

¹³ Bu nehirlerin ismi; Hürmezferre, ikinci nehir ise Macan Nehridir. Üçüncü nehir ise Zeriğ Nehridir. Dördüncü nehir ise bazı yerlerde "Kanal" da denilen Es'edi Nehridir.

Afganistan topraklarında bulunan bu şehirler, Nişâbur'un 1037 yılında ele geçirmeleriyle birlikte Selçuklu kuvvetlerine teslim olunmuştur (Uslu, 1998, s. 216).

Hamdullah el-Müstevfi eserinde Herat şehri hakkında güzel bilgiler vermektedir. Herat'ın havası gayet güzeldir. Şehrin suyu Herîrüd Nehri'nden sağlanmaktadır. Bahçe ve bağları çoktur. Üzüm ve karpuzu çok güzeldir. Halkı genel olarak savaştıdır. Sağlam kalelere sahip olan Herat'ın iki fersah yakınında Şemirem adında bir kale vardır (Kazvîni, 1362, s. 152). Belh şehri ise yüksek bir düzlükte olup en yakın dağa dört fersah mesafededir. Şehir 1163 yılında Oğuzlar tarafından tahrip edilince bölge ahalisi tarafından harap şehrin yanında düzlük bir yere başka bir şehir kurulmuştur. Belh'in evleri genel olarak kerpiçlidir. Cuma mescidi (camisi) şehrin ortasındadır ve her zaman cemaatle doludur. Şehrin etrafında çarşılar yer alır. Dihas denilen bir nehri vardır. Bu nehrin adı "10 değirmen döndürür" manasına gelmektedir. Şehrin kapıları bostanlar ve bağlar ile çevrilidir. Surları ise topraktan yapılmıştır. Oldukça eski bir tarihe sahip olan şehir çeşitli ticarî emtianın da bulunduğu, tacirlerin sıkça ziyaret ettiği ünlü bir ticaret merkezidir. Halkı özellikle edebiyat ve fıkıh ilimlerinde söz sahibidirler (İbn-i Havkal, 2007, s. 385).

2. Siyasi önemi

Emeviler¹⁴ döneminde genişlemeye başlayan İslâm hâkimiyeti, Abbâsiler dönemine gelindiğinde daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Abbâsiler, Horasan halkı vasıtasıyla İslâm coğrafyasını genişletmişler (Yıldız, 1988, C.1, s. 34) ve Tâhiriler, Sâmâniler, Saffâriler gibi devletler de halifelerden İran coğrafyasında hüküm sürmeleri için icazet almışlar ve bu süreç esnasında da Horasan'ı elde tutma düşüncelerinden vazgeçmemişlerdir. Horasan bölgesinin siyasi olarak önemini şöyle tarif edebiliriz ki Selçuklu Devleti döneminde birinci dereceden hanedan üyeleri yönetici olarak bu bölgeye atanırdı.

Tâhiriler ve Sâmâniler dönemlerinde yaşanan sık savaşlar, göç hareketleri ve eyaletlerin başkaldırması sebebiyle Mâverâünnehir'in bir kısmı Horasan'dan ayrılmıştır. İbn-i Havkal, eserinde bu dönemde Horasan bölgesinin 30 vilayetten oluştuğunu belirtmektedir (İbn-i Havkal, 1366, s. 165). Geniş bir coğrafyaya sahip olan Horasan bölgesinin idaresi, bölgesel hâkimiyetlere¹⁵ oldukça zor gelmekteydi.

¹⁴ Emeviler döneminde İslâm coğrafyası ve Horasan bölgesi için Bkz. Yiğit, İ. (1995). Emeviler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. XI, s. 89). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁵ Bu tabirden Tâhiriler ve Sâmânilerin İran coğrafyasının bir kısmını etkileri altına aldıkları kastedilmektedir.

Horasan'ın merkezi konumunda kararsız kalan Tâhirîler, Nişâbur'u, Sâ mânîler de Buhara'yı merkez seçmişlerdir ki bu durum, bu merkezlerin her ikisinin de önemli olduğunun göstergesidir. Diğer taraftan Gazneliler, merkez olarak Gazne şehrini seçmişlerdir ki bu durum da daha ziyade yönlerini Hindistan'a çevirmeleri ve Horasan bölgesinden yüz çevirmeleriyle alakalıdır (Bosworth, 1378, s. 241). Bu şekilde Horasan bölgesi iki kısma ayrılmaktadır. Doğu tarafı Afganların oturduğu yer ve Batı tarafı ise Horasan'ın merkez tarafı idi. Sâ mânîlerin topraklarını yani Mâverâünnehir'i Gazneliler ve Karahanlılar kendi aralarında paylaştılar. Kısa süre sonra 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı sonrası Hârizm bölgesinin Gaznelilerin elinden çıkmasıyla sadece Horasan'ın merkez kısmı Gaznelilerin elinde kalmıştı. Türkmenlerin Horasan bölgesine akınları ve gelmeleri ile birlikte Horasan halkının önde gelenleri bu Türkmenlere yönlendiler (Basworth, 1378, s. 262). Zaman geçtikçe Gazne Devleti sadece Gazne ve Lahor bölgelerinde etkili olmaya başladı ve yeni kurulmakta olan Selçuklu Devleti Horasan'ın merkez kısmında yer almaya başladı (Sevim ve Merçil, 1995, s. 26-27). Dandanakan Savaşı sonrası Merv'de yapılan büyük kurultayda alınan karar gerekçesi ile Selçuklu Devleti'nin kuruluşu resmi bir şekilde ilan edildi ve Tuğrul Bey, bütün Selçuklu başbuğları tarafından "Horasan Selçuklu hükümdarı" olarak tanındı (Piyadeoğlu, 2012, s. 44). Akabinde Tuğrul Bey, fiilen ve hükmen sultan olarak başkent Nişâbur'da oturacak ve batı yönündeki ülkelerin fetihlerini üstlenecekti. Çağrı Bey, melik ve ordu komutanı olarak, yönetim merkezi Merv olmak üzere Horasan'ın kuzeydoğu bölgesinde oturacak, ayrıca Serahs ve Belh şehirleri ile Ceyhun-Gazne arasındaki memleketlere fetih ile sahip çıkacaktı. Musa Yabgu ise başkenti Herat olmak üzere Büst ve İsfizâr ile Sistan'a kadar uzanan memleketlere hâkim olacaktı (Sevim ve Merçil, 1995, s. 26-27). Horasan'ın güney kısımları Kirman merkez olmak üzere Çağrı Bey'in oğlu Kavurt'a verilecekti (Cûzcânî, 1363, s. 262). Coğrafi olarak geniş Horasan topraklarının parçalanması gelecekte bir buhrana sebebiyet verecekti. Bunun sebebi ise zayıf padişahların başa geçtiği bir süreçte iktâ sisteminin (Göksu, 2009, s. 137-154) de bozulması idi. Bu durum devletin hem ekonomik hem siyasi olarak güçsüzlüğüne sebep olacaktı.

Aslında Gazne ve Selçuklu Devletleri arasında bir konuda büyük bir benzerlik görünmekte idi. Bu da her iki devletin de hâkimiyetleri altına aldıkları bölgeleri askerî güç ile elde tutmaya ve güvenli ortam oluşturmaya çalışmaları ile açıklanabilir. Her iki devlette de komutanlar ve bürokratlar arasında bir zıtlık ve rekabet mevcuttu. Aynı zamanda sultanın gücü, hem askerî fetihler ve başarılarla

hem de bürokratların yardımları ve başarılarına bağlı idi (Atai ve Sika, 2018, s. 9-10).

Türkmenler, Horasan'a daha önce göç eden diğer konargöçer ve yerleşik hayata geçen gruplardan temelden farklıdır. Bu göç iki şekilde olmuştur. Bir kısmı yavaş yavaş göç ederken bir kısım ise fetihler ve savaşlar çerçevesinde ilerleyerek toprak elde etmeye başlamıştır. Bu zamana kadar Horasan bölgesini ele geçirenler ya da bu bölgelere göç edenler ile Horasan halkı arasında ırk, kültür, medeniyet ve sosyal yaşam tarzında büyük farklılıklar vardı. Ancak bu Oğuzlar, Horasan halkı gibi, Müslüman bir topluluk olarak aynı ideolojiye sahiplerdi. Her göç dalgasının ilk başlarda sosyal ve ekonomik olarak zararları olacaktı. Bu kural Oğuzların göçlerinde de geçerli idi. Ancak Nizâmülmülk'ün etkisi ile konargöçer Türkmenler ve İran kültürünün birleşmesi ile birlikte kültürel ve ilmi bakımından çok değerli sanat eserleri ortaya çıkmaya başladı. Sultan Mesud'un Türkmenler karşısında duramayacağını bilen Horasan halkı din adamlarına yöneldiler. 1037-1038 yıllarında özellikle Sultan Mesud'un komutanı sübaşının Türkmenlere karşı yenilmesi sonrasında Selçuklular Merv'i kuşattılar (Turan, 2008, s. 97-98). Yaklaşık yedi aylık kuşatma sonucunda Sultan Mesud'dan yardım bekleyen Merv halkı yardım gelmeyince ümitsizliğe kapılarak din adamlarına yöneldiler. Fakihler (din adamları) Müslüman hükümların nasıl olması gerektiğini beyan ederek, aynı din ve mezhep taraftarları olduklarını hatırlatarak bu Türkmenlerin kuşatmasında olan şehir halkının canlarını kurtarmaya çalıştılar. Bu yüzden Merv din adamları Selçuklu hükümdarlarından aman talep ettiler. Din adamlarının dediklerini dinleyen Selçuklular da yağmadan uzak durarak, adil ve insafli bir şekilde şehri aldılar (Hüseynî, 1380, s. 40-41). Böylece şehir Selçuklulara teslim edildi. Aslında din adamları, biri din ve diğeri mezhep olmak üzere iki konuda Selçuklu Türkmenleri ile aynı durumda olduklarından bunun avantajını kullandılar, can ve mala dokunan kişilerin dinden uzaklaşacağını, diğeri taraftan da Müslüman hükümdarların asıl görevlerini yapmaları gerektiğini hatırlatarak, Selçukluları halka saldırmamaları konusunda uyardılar. Selçuklu sultanlarının üzerinde etkileri olan bu din adamlarının vesilesiyle Selçuklular daha sonraki süreçte de yeni ele geçirilen şehirlerde halka daha nazik ve saygılı bir şekilde muamele etmeye çalışmışlardır. Bunun etkisini Nişâbur'un ele geçirilmesinde görmekteyiz. Şehirde korku psikolojisi hâkim olacağı yerde, Selçuklular tarafından şehir ahalisine ve reayaya hiçbir şey olmayacağı güvencesi verilmiştir (Nişâburi, 1332, s. 15). Selçukluların Horasan'ı ele geçirmeleri farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır:

1. Gazneli Devleti'nin idari intizamı bozulmuştur. Özellikle Sultan Mesud döneminde kritik bir süreçten geçen Gazneliler, yönünü daha çok Hindistan'a çevirdiler. Ayrıca harem işleri ile uğraştığı için devlet erkânına sık bir denetim yapmayan Sultan Mesud, halka zulmeden (kasten olmasa da yönetim tarzı ve ihmali süreci oraya götürdü) saray erkânını umursamadı (Beyhakî, 1374, s. 531). Aslında Türkmenlerin Horasan'a gelmeleri ve yurt tutma adına yapmış oldukları Gazne Devleti'yle mücadeleleri sırasında, Gazne devlet adamları halkın şikâyet ve problemlerini dinlemeyerek halkı kendilerinden memnun tutamadılar ve hatta bazı gruplar bu süreçte suistimal ederek halk arasında güvensiz bir ortam yarattılar (İbnü'l-Esîr, 1357, s. 5794).

2. Türkmenlerin yurt tutma sürecinde yapmış oldukları mücadeleler sırasında Horasan bölgesi güvensiz bir hale geldi. Toplumun yaşamı kötü bir şekilde etkilendi. Hatta Horasan bölgesinde yaşayan bir grup, Ayyâr¹⁶ sıfatı altında güvensiz bir ortam meydana getirmiştir. O kadar ki tek başına yolculuk yapmak neredeyse imkânsız bir hale gelmiş durumundadır (Beyhakî, 1374, s. 29). Özellikle Sultan Mesud'un hükümdarlık sürecinin başında Horasan bölgesinde yaşayan bu Ayyârlar daha da etkili olmaya başladılar. Zulme karşı olduklarını belirten bu grup kendi başlarına hareket ederek bölgenin güvensiz olmasına yol açtı.

Oğuzların Horasan'a akın etmeleri iki bakımdan bölgenin ekonomisine etki etti. Birincisi nüfusun azalması dolayısıyla işçilerin güvensiz bir ortamda çalışmak istememeleri, ikincisi ise ekonomik faaliyetlerin azalmasıdır. Oğuzlar, Horasan'a göç etme sürecinden önce Horasan'a yerleşene kadar sürekli yurt tutma adına gittikleri yerleri yağmalamaya başlıyorlardı. Özellikle şehirlerarası yollarda, dağlar ve şehir dışında olan bu yağma hareketleri, şehirleri ve belli süre içinde şehir dışlarını, hem sanayi bakımından hem ziraat bakımından etkilemiştir. Neticede Horasan ekonomisi ve işçileri bu süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. 1031-1038 yıllar

¹⁶ Ayyâr kelimesi Arapça bir kelime olup İslâm Ansiklopedisi'nde çok gezip dolaşan, kurnaz, zeki, gözü pek ve atılgan kimse anlamına geldiği söylenmektedir. Ayyârlar, özellikle Horasan bölgesinde yaşayan, mürüvvet ve fütüvvet ehli olan kişilere denilmektedir. Bkz. Özcan, A. (1991). Ayyâr. *İslâm Ansiklopedisi* (C. IV, s. 296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ancak Hobsbawm'ın *Eşkiyalar* eserinde de bahsettiği gibi sosyal eşkiya kelimesi ve kavramı tartışılmış bir kavramdır. Yazar bu durumu; "Tipik bir eşkiya varlığının uzun sürmesini isterse, gücünün yettiği kadar insan öldürmüş veya soymuş olsa bile, hayır yapan biri olmak ya da kendini öyle göstermek zorundadır. Aksi takdirde halkın sevgisini kaybetme ve adi bir katil ya da soyguncu muamelesi görme riskiyle karşı karşıya kalır" şeklinde açıklamıştır. Bkz. Ernest Hobsbawm, E. J. (2011). *Eşkiyalar*, (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 24. Aslında Ayyârlık sıfatı altında yapılan işlemler merkezî devlet gözünden yanlış ve bir takım eşkiyalık hareketi olarak da nitelendirilmektedir. Oğuz Türkmenlerinin de Horasan'a göç etme sürecinde Ayyâr sıfatıyla Horasan'da yaşayan bir kısım kişiler, Gazneli Devleti'ne karşı bir takım suistimalci hareketlerde bulunmuşlardır ve bölgeyi güvensiz bir ortama getirmişlerdir.

arası yaklaşık 7-8 senelik bir süreçte şehrin dışında olan duvarlar haricinde kimse çiftçilik yapmadı (İbn-i Funduk, 1317, s. 268). Horasan bölgesinin bir diğer özelliği de ticaret idi. Öyle ki Horasan'dan geçen İpek Yolu, bölgenin ekonomisine çok katkı sağlamaktaydı. Ancak bu buhran sürecinden dolayı yolların güvensiz hale gelmesi sebebiyle bir müddet yollar bile kapandı (Hüseynî, 1923, s. 7).

3. Türkmenlerin Horasan'a göç etmesinin sonuçlarından birisi de buradaki demografik yapıyı değiştirmesidir. Bu süreç nasıl yaşandı sorusuna cevaben şöyle diyebiliriz: Horasan'ın sosyal ve ekonomik bakımından güven ortamı düşünce kıtlık dolayısıyla enflasyonun yükselmesinin ardından ölüm sayısı çok arttı. Öyle ki Beyhakî eserinde "Böyle bir kıtlık hatırlamıyorlardı ve hem asker hem reaya olmak üzere çok sayıda insan öldü" demektedir (Beyhakî, 1374, s. 810). Ekmek ve iâşe için yiyecek malzemelerinin fiyatlarının artması sonucunda toplumun bir kısmı Horasan'dan göç etti. Küçük gruplar olarak bir kısım boy, aşiret ve tayfa Horasan'a yerleşti. Bu süreçten dolayı Horasan bölgesinde demografik açıdan bir değişim oldu.

Devletin kuruluş sürecinde Oğuzlar (Türkmenler) Türkistan'dan Mâverâünnehir'e giden yolu kendi soydaşlarına kapatmak istediler. Merv'i başkent seçerek Oğuzların Ceyhun Nehri'nden geçmelerine izin vermeyecek şekilde, onların akınlarına karşı bir baraj oluşturmayı planladılarsa da bu iş sonuç vermedi. Aslında tam da bu yol üzerinden Karahıtay toplumu, Tamgaç ve Çin'in kuzeybatı kısmından ilerleyip Türkistan ve Karakum bölgelerine hayvanlarına otlak bulmak için yöneldiler (Cûzcânî, 1363, s. 361). Böylece Mâverâünnehir Selçukluların elinden çıkmıştı. Budizm'e mensup olan Karahıtaylar (Taşağıl, 2001, C. 24, s. 416) Mâverâünnehir'in Müslüman Selçukluların elinden çıkmasıyla, Horasan bölgesinde diğer boy ve aşiretlerin isyan bayrağını açmasına, böylece güvensiz bir ortamın oluşmasına fırsat verdiler. Aslında Nizâmülmülk'ün İran bürokrasisi ve kalem ehli, konargöçer hayata alışık olan Oğuzları birleştirmeye yardımcı oldu. Merkeziyetçi bir devlet anlayışına sahip olan Selçuklu Devleti, ağırlıklı olarak yerleşik hayat tarzıyla yaşayan Horasan'a konargöçer hayat tarzında olan Oğuzların göç etmelerine engel olmaya çalıştı (Grousset, 1365, s. 263). Fakat Selçuklular, devletin kuruluşunda temel rolü oynayan bu Türkmenlere devletin bekası için ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle dini birleşme adına camiler ve medreseler yaptırarak her iki toplum arasında meşru bir idare kurmaya gayret ettiler.

3. Ekonomik Önemi

Tarihte gördüğümüz gibi Türkmenler İslâm topraklarına (Bilâd-ı İslâm) gelmeden önce Hazar Denizi'nin doğu tarafında İpek Yolu üzerine olduklarından daha önceleri ticaret ve özellikle de mübadele şeklinde gelişen ekonomik modele aşına idiler. Selçuklular, Hazar Denizi'nin yakınlarında yer alan Türkler ve bu bölgelere yerleşen diğer toplumların, ticari önem taşıyan Hârizm ve Horasan'a giden yollarda yerleşmeleri dolayısıyla tacirler, ticaret geliri ve yerleşik hayat özellikleri hususunda bilgi sahibi idiler. Ancak Türk boylarının Mâverâünnehir bölgelerine de yerleşen kişiler olarak konargöçer hayat tarzını yaşamaları, hayvancılıkla birlikte şehirlerin et ve deri ihtiyaçlarını karşılamasına ve ayrıca derinin kullanımıyla birlikte Horasan bölgesinde tekstil sanayisinin de genişlemesine katkıda bulundu. Aslında Türkmenlerin konargöçer hayat tarzı ve yerleşik hayat tarzına geçmiş Horasanlıların (İranlıların) yaşam tarzı birbirlerinin tamamlayıcısı idi. Yani yerleşik hayat tarzında mevcut olan tahıl, silah ve sınai ürünleri yerleşikler konargöçerlere sağlarken, konargöçerler de yerleşiklere hayvan ve hayvansal ürünleri satmakta idi (Boyle, 1380, s. 89).

Horasan bölgesinin şehirleşme yapısını etkileyen en önemli faktörlerden biri de İpek Yolu üzerinde olması idi. İnsan vücudunda nasıl bir ana damar diğer küçük damarlara kan getiriyorsa İpek Yolu da doğuyu batıya bağlayan bir yol halinde idi. İlk ve Orta Çağlarda iktisadi hayatın bel kimliği olan bu yol, Çin'den başlayarak Orta Asya'nın kurak, bozkırlık ve dağlık arazilerini geçerek Mâverâünnehir'e ulaşmaktadır. Geçtiği her şehir ve bölgeyi ekonomik açıdan canlandıran İpek Yolu, Semerkant, Buhara, Belh ve devamında Merv'e, buradan da Nişâbur, Esterabad ve Rey şehrine, oradan da daha batı ve kuzeybatı yönünde ilerleyerek Anadolu topraklarından Marmara Denizi'ne kadar ulaşmaktaydı. Genel itibarıyla İran'dan geçen ürünler Çin'den gelen işlenmemiş ipek ve ipekten kumaştı. Hindistan'dan baharat, fildişi ve değerli taşlar, Yemen'den parfüm ve esans, Suriye'den cam, mücevher, halı, kilim, demir ürünleri, yün, zeytinyağı, hurma, üzüm ve kuru meyveler bu yol üzerinden bir taraftan diğer bir tarafa giderdi (Grantovski, 1385, s. 172). Sanayi ve üretim konusunda Horasan şehirleri ve köylerinin İpek Yolu vasıtasıyla birbirine bağlanmaları Çin'den Anadolu'ya giden yolda İran ve Horasan coğrafyasına ayrı bir özellik katmaktaydı. Bu nedenle tarih boyunca Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Timurlular ve Özbekler, Horasan bölgesini ele geçirmeye veya elde tutmaya çalışmışlardır. İpek Yolu sadece ekonomik olarak değil, kültürel

olarak da doğu ve batı arasında bir köprü rolünü oynamıştır. Sosyal ve kültürel açıdan değişikliklerin vasıtası olmuştur (Dinc ve Cakır, 2012, s. 4313).

Horasan'ın bir taraftan Gazne, Kâbil, Sîstan, Kirman ve Fars Körfezi etrafı, diğer taraftan ise Belh, Merv, Mâverâünnehir, Çin ve Hindistan'la bağlantısı vardı. Bu özellik dâhilinde Selçukluların gözünde Horasan oldukça önemliydi. Daha öncesinde Gazneliler de Belh şehrini Hindistan ve Mâverâünnehir'i birbirine bağlayan bir şehir, öte yandan da Selçukluların Belh üzerinden Gazne'ye saldırımlarına karşı bir tampon bölge olarak kullanmakta idiler. Bu şehre sahip olarak Karahanlılarla da işbirliği yapmaları Selçukluların saldırı ihtimalini azaltmakta idi. Bu nedenle Gazne, Horasan ve Hindistan arasında olmasından dolayı tacirlerin iskân ettikleri bir yer haline gelmişti (Hudûdü'l-âlem mine'l-Maşrik ile'l Magrib, 1362, s. 323). Bu sebeplerden dolayı Horasan vilayeti Belh ve İndus bölgeleri başta olmak üzere tacirlerin yüklerini dağıtma yeri haline gelmişti (Makdisî, 1361, s. 442). Selçukluların bu bölgeye hâkim olmak istemeleri de bu yüzden. Ticari olarak Hindistan ve Horasan arasını bağlamaya çalışıyorlardı. Üstelik Sîstan bölgesi de bir süreye kadar Gazne ve Selçukluların çekişme alanı haline gelmişti. Sîstan'ın stratejik olarak önemi şuydu ki Gazneliler bu dönemde Hindistan'a seferler düzenlerken komşusunu ülke sınırlarından uzak tutmak istemişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti döneminde Tuğrul Bey'den Melikşah'a kadarki süreçte yolların güvenliği üst seviyede idi ve ürünlerin fiyatları imparatorluğun bütün yerlerinde çok ucuzdu (Boyle, 1380, s. 89).

Hatta bazı tarihçilere göre Merv şehri, Sencer döneminde “*en gelişmiş seviyeye gelmiştir*” (Hâfız-ı Ebrû, 1375, s. 168). Gerçi bu şehir, Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde de hem ekonomik ve hem de genel olarak iyi bir durumda idi. Bir devletin kuruluşu için güçlü bir ekonomi şarttı, dolayısıyla Merv'in bu özelliğe sahip olması yani Mâverâünnehir ve İpek Yolu'nu birleştirme noktasında olması, Merv'i ele geçirme çabasında bulunan Çağrı ve Tuğrul Beylerin devleti kurmak için ekonomilerini güçlendirmeye çabaladıklarının göstergesidir (Dinc ve Cakır, 2012, s. 4314). Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sencer'in Horasan'a hâkim olmasının sonlarına kadar bu bölgelerde ticari ulaşımlar için çok sayıda kervansaraylar yapılmıştır. Ancak Selçukluların rakipleri de bu ticari ve transit yola göz dikmiş ve bu yoldan elde edilecek ekonomiden faydalanmak istemişlerdir. Özellikle İsmâililer Kuhistân'a giden yolu bu bölgenin ekonomisini garanti altına almak için ve kervanların Horasan'ın güney kısmından geçmeleri için zorlamaya çalışıyorlardı. Hatta bu amaca ulaşmak için Sultan Sencer'le anlaşmalar

yapmışlardır. Bu şekilde İsmâîlilerin işleri bu dönemde revaçta idi (ekonomi olarak). Bu şekilde bu yoldan geçen yolculardan haraç alıyorlardı (Kaşani, 1366, s. 159).

4. Kültürel Önemi

Orta Çağ'da özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde Horasan bölgesi ilmi ve dini açıdan İslâm dünyasının en önemli merkezlerinden biri sayılmaktadır. Farklı inanç, ırk ve mezheplerin yaşadığı bir bölgedir. Orta Çağ'da Batı dünyası dini alıp satmakla karanlık çağını yaşarken İslâm dünyası X. ve XI. yüzyıllarda ilmi, dini ve kültürel açıdan en parlak dönemlerini yaşamakta idi. Bu dönemlerde Nişâbur, Gazne, Merv, Herat, Belh gibi yerler farklı mezheplerin birlikte yaşadığı, inananların fikir ve inançlarını tartışarak akli ve nakli ilimler ürettiği merkezlerdi. Selçukluların medrese ve cami inşasına önem vermeleri ilim ve dinin önemini daha da gösteren bir kanıttı.

Horasan'da Nizâmiye Medreselerinin ilk kurulduğu şehirler başta Nişâbur olmak üzere Herat ve Merv'dir (Özaydın, 2007, s. 190). Çok sayıda bilim insanının doğduğu veya yetiştiği yerlerden biri olmasından dolayı Nişâbur'a "Dârü'l-ilm" lakabı verilmiştir (Müntazari, 1389, s. 193-194). Moğol istilasından bir iki sene önce Horasan bölgesine gelen Yâküt el-Hamevî "*Merv şehrinde üç sene yaşadım. Dünyada eşi benzeri olmayan kitap ve kütüphane Merv'de mevcuttur*" demiştir (Kesâyî, 1363, s. 240).

Kazvîni Razi, eserinde "Gerçek şudur ki yeryüzünde her Müslümandan gelen her hayır işi medreseler ve camilerde eğitim alan kişilerin etkisidir. Ayrıca hankahlar, iyi sünnetler ve bid'ati def etmek, Selçuklu Devleti'nin kılıcı ve gücü sayesinde" demiştir (Razi, 1358, s. 37-38). Büveyhîlerin (Merçil, 1992, C. 11, s. 496-499) yıkılmasıyla birlikte Şii mezhebi duraklama sürecine girmiş ve yeni kurulmakta olan Selçuklu Devleti Sünni mezhebi desteklemiştir. Tuğrul Bey'in, Amîdülmülk Kündürî, Nizâmülmülk gibi Sünni taraftarları olduğu için Selçuklu ve Şiiilerin aynı safta yer almaları pek de mümkün olmadı. Bu nedenle Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde bu durum kendisini bariz bir şekilde gösterdi. Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Horasan, Mâverâünnehir ve Hârizm bölgelerinde Şii mezhebinin de yavaş yavaş güçlenmesini görebiliyoruz. Berkyaruk ve Sencer dönemlerinde devletin bazı güçlü adamlarının özellikle Şii taraftarı olduğunu da görebiliyoruz (Hond Mir, 1355, s. 166 ve 190). Şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'nin özellikle Sultan Sencer döneminde Horasan, kültürel olarak en parlak ve altın çağını yaşıyordu. Uzun süren valilik ve daha sonra saltanat süresinde Horasan bölgesindeki şehirler güvenli ve sakin bir hale geldi. Bu sebeple

Horasan dönemin âlimleri için bir yuva olmuştu. Bu güvenli ortam ve devletin de destekleri, bu coğrafyada çok sayıda eğitim amaçlı merkez ve medrese kurulmasını sağladı. Râvendî eserinde bu durum için şöyle der: “*Onun döneminde (Sultan Sencer) Horasan bölgesi âlimlerin gelecek yeri haline gelmiştir. İlmî menşei, sanatın ise madeni haline gelmiştir, Sultan Sencer din ulemasına saygıyla yaklaşmakta ve zahitlerle halvette konuşmaktadır*” (Râvendî, 1385, s. 171). Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Türkmenler her ne kadar güçlü bir devlet kurmayı başarsalar da devletin ilk kuruluşundan itibaren mezhep çekişmesi farklı dönemlerde kendisini bir şekilde göstermiştir. Nizâmülmülk'ün Şâfiî mezhebini desteklemesi ve Tuğrul Bey'in veziri olan Amîdülmülk Kündürî gibi bazı siyasetin başında gelen kişilerin Hanefî mezhepte olması, zaman zaman halk ve devlet erkânı arasında husumeti beraberinde getirmiştir (Bündârî, 1356, s. 36).

XII. yüzyılın ortalarında Horasan bölgesi farklı aşiretler tarafından saldırıya uğradı. Bu saldırılar sonucunda bir kısım ilim merkezleri, medreseler, kütüphaneler zarar gördü. Özellikle Oğuzların, hükümdarlığının sonlarına doğru Sultan Sencer'i esir almaları ve Horasan'ı yağmalamaları, bölgedeki ilmî ve kültürel hayatın ciddi bir şekilde zayıflamasına yol açtı (Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kisâs, 1318, s. 526-527).

Sonuç

Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkış süreci, kurucu unsur olan Türkmenlerin Gazneli Devleti'nin son dönemlerinde Cend şehrinden Horasan bölgelerine akın etmeleriyle başlamıştır. Konargöçer hayat tarzına sahip Türkmenler oldukça geniş ve düz bir araziye sahip olan Horasan bölgesinde tutunmaya çalıştılar. Başta Selçuklu Devleti'nin başkenti hâline gelen Nişâbur ve Merv olmak üzere Herat ve Belh gibi şehirler, İslâm dünyası açısından ekonomik anlamda büyük bir öneme sahiptir. Bilhassa İpek Yolu'nun bu coğrafyadan geçiyor olması Horasan'a ayrı bir önem katmaktaydı. Sultan Mahmud ve Mesud'un Hint bölgelerine önem vermeleri sonucunda Nişâbur halkı ve önde gelenleri Türkmenlerle iş birliği yaptılar. Horasan'ın yerel halkı yeni gelen ve konargöçer hayat tarzını benimsemiş Türkmenlere boyun eğdiler. Çiftçilik, ticaret gibi işlerle uğraşan ve yerleşik hayat tarzına sahip Horasan halkı Türkmenlerle karşılıklı olarak kültürel ve idari konularda etkileşime girdiler. Kısa zaman içerisinde Horasan bölgesi üzerinden İran coğrafyasına giren Türkmenler sonraki dönemlerde bir kısım gayrimüslim Oğuz gruplarına karşı bu coğrafyayı ve halkını korumaya başladılar. Horasan bölgesi yüz yılı aşkın bir süre Selçuklu Devleti'nin etkisi altında güvenli bir ortama kavuştu. Bu

güven ortamına Selçuklu sultanlarının eğitime vermiş oldukları önem ve artan kültürel seviye de eklenince Selçuklular büyük bir ilerleme kaydettiler. Bilhassa Nizâmülmülk ve Gazzâlî gibi âlimlerin ve devlet adamlarının bu ilerlemede payı büyüktü. Nizâmülmülk'ün etkisiyle Selçuklu Devleti'nin bürokratik ve idarî yapısı muayyen bir sisteme kavuştu ve yeni bir çağ yaşamaya başladı. Ancak Horasan bölgesindeki bu güven ortamı Sultan Sencer'in son dönemlerinde Oğuzların ellerine esir düşmesiyle birlikte yavaş yavaş istikrarsız bir sürece doğru evrildi. Uzun soluklu mücadeleler halkın omuzlarındaki vergi yükünün artmasına neden oldu ve bu da merkezi idarenin zafiyetine ve atabeyliklerin kendi aralarında mücadele etmelerine yol açtı. Horasan bölgesindeki mezhep odaklı çatışmaların gölgesinde gelişen bu güvensiz ortamın yaratmış olduğu olumsuz etkilere ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar da eklenince bölgedeki istikrar ortamı zedelendi.

Kaynakça

- Atai, F. ve Sika, S. (2018). Transoxiana under the Rule of Abbasid, Ghaznavid and Seljuk Empires: A Comparison of the Systems of Governance. *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, 1, 1-14.
- Bartold, V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. H. Dağ (Haz.). Ankara: Çağlar Yayınevi.
- Bosworth, C. (1378). *Târîh-i Gaznevîyân* (H. Anüşe, Çev.). Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- Beyhakî, B. (1374). Hüseyinî-i, *Târîh-i Beyhakî*. A. E. Feyyaz (Tashih eden). Meşhed.
- Boyle, J. (1380). *Ez Âmeden-i Selçûkiyân tâ Fûrûpaşî İlhânân*. *Târîh-i İrân-i Cambridge* (Cilt 5). (H. Anüşe, Çev.). Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- Bündârî, İ. (1356). *Zübdetü'n-Nasra ve Nuhbetü'l-'Usra*. (M. H. Celili, Çev.). Tahran: Bunyâdî Ferheng Yayınevi.
- Cüzcânî, (1363). Minhâc-ı Sirâc, *Tabaqât-i Nâsiri*. A. Habibi (Tashih eden). Tahran: Dünya-yı Kitâb Yayınevi.
- Çetinsaya, G. (2007). Ortadoğu. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 403-407). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dinc, A. ve Cakır, R. (2012). The Importance of Silk Road and Merv in the Great Seljuk State's Commercial Life. *African Journal Of Business Management*, 6 (11), 4310-4316.

- Ebu'l-Fida, İ. (1349). *Takvîmü'l-Buldân* (A. M. Ayeti, Çev.). Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-i Ferheng-i İrân Yayınevi.
- Ebu'l-Gâzî Bahâdır Hân, (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terâkime)*. M. Ergin (Haz.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserleri.
- Elton, L. (1383). *Târîh-i Siyâsi ve İctimâ'î-i Horâsan* (M. Recebnia, Çev.). Tahran: İlmi ve Ferhengi Yayınevi.
- Göksu, E. (2009). Türkiye Selçuklularında İktâ. *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 26, 137-154.
- Gömeç, S. (2018). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Grantovski, E. (1385). *Târîh-i İrân ez Zamân-ı Bâstân tâ Emrûz*. (K. Kişaverzi, Çev.). Tahran: Mürvârid Yayınevi.
- Grousset, R. (1365). *Emperatori-i Sehrâneverdân*. (A. H. Meykede, Çev.). Tahran: İlmi Ferhengi Yayınevi.
- Hâfız-ı Ebrû, A. (1375). *Coğrafya-yı Hâfız Ebrû* (C. 1). S. Seccadî (Tashih eden). Tahran.
- Hemedâni, E. (İbnü'l-Fakîh) (1302). *Muhtasar Kitâbü'l-Buldân*. Leiden.
- Hobsbawm, E. (2011). *Eşkiyalar*. (O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hond Mir, M. (1355). *Destûrü'l-Vüzerâ*. S. Nefisi (Tashih eden). Tahran: İkbâl Yayınevi.
- Hudûdü'l-'âlem mine'l-Maşrık ile'l-Magrib*, (1362). M. Sütüdeh (Sadeleştiren). Tahran: Tahüri Yayınevi.
- Huncan, Ö. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hüseynî, A. (1380). *Zübdetü't-Tevârîh-i Ahbâr-ı Ümerâ ve Pâdişâhân-ı Selçûkî*. (R. A. Ruhullahî, Çev.). Tahran: İl Şaheseven Yayınevi.
- Hüseynî, S. (1380). *Zübdetü't-Tevârîh-i Ahbâr-ı Ümerâ ve ve'l-Mülûkü's-Selçûkîye*. M. N. Şahseven (Tashih eden). Tahran: Bağdadi Yayınevi.
- Hüseynî, S. (1999). *Ahbârü'd-Devletü's-Selçûkîye*. (N. Lügâl, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hüseynî, S. (1923). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkîye*. M. Şefî' (Tashih eden). Lahur.

- İbn-i Funduk, E. (1317). *Târîh-i Beyhakî*. A. Bahmanyâr (Tashih eden). Tahran: Kitâbfurûşî Furûgî.
- İbn-i Havkal, M. (2007). *X. Asırda İslâm Coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn-i Havkal, M. (1366). *İran der Süretü'l-'Arz-ı İbn-i Havkal*. (C. Şüar, Çev.). Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1357). *Târîh-i Kâmil Buzurg-i İslâm ve İran*. (E. Halet, Çev.) Tahran.
- İstahrî, E. (1340). *Mesâlik ve'l-memâlik*. (İ. Afşar, Çev.). Tahran: Bungâh Tercüme ve Neşri Kitâb Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Türk İslâm Sentezi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Oğuzlar. *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kâşânî, E. (1366). *Târîh-i İsmâilye*. M. T. Dânişpejûh (Tashih eden). Tebriz: Tebriz Üniversitesi.
- Kazvîni, H. (1362). *El Müstevfî. Nüzhetü'l-Kulûb*, Tahran: Ermağân Yayınevi.
- Kesâyî, N. (1363). *Medâris-i Nizâmiyye ve Tesîrât-ı İlmî ve İctimâ'î*. Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- Makdîsî, M. (1361). *Ahsenü't-tekâsîm fî Ma'ârifetü'l-Êkâlîm*. C. II, (A. Naki Münzevi, Çev.). Tahran: Müellifan ve Möterciman-ı İran Yayınevi.
- Merçil, E. (1992). Büveyhiler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 496-500). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kisâs*, (1318). Melikü's-Şu'arâ Bahar (Tashih eden). Tahran: Kelaleye Haver Yayınevi.
- Müntazarî, G. (1389). Ferheng-i İslâmî ve Nihâdhâye Amûzeşi der Âsr-ı Selcûkîyân. *Pejûheşnâme-i Târîh*, 17, 185-208.
- Necef, E. (2005). *Karahanlılar*. İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Nişâbüri, Z. (1332). *Selçûknâme*. Tahran: Kelâle-i Hâver Yayınevi.
- Özaydın, A. (1993). Cend. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, s. 359-360). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özaydın, A. (2007). Nizâmiye Medresesi. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 188-191). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (1991). Ayyâr. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, s. 296). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. (2007). Nişâbur. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 149-151). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. (2004). Merv. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, s. 221-223). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Râvendî, M. (1385). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. M. İkbâl (Tashih eden). Tahran: Esâtir Yayınevi.
- Razi, K. (1358). *Nağz-ı Ma'rûf be Ba'z Mesâlibü'l navâseb fi Nağz-ı Ba'z Fezâyehü'l Revâfez*. C. Müheddis (Tashih eden). Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Melli Yayınevi.
- Salman, H. ve Özgüdenli, O. G. (2013). Yabgu. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 170-171). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Samur, S. (2005). İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu. *Bilimname*, 3, 89-104.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Strange, G. (1377). *Coğrafya-yı Târîh-i Serzemînâ-yı Hilâfet-i Şerğî*. (M. İrfan, Çev.). Tahran: İntişârât-i İlmî ve Fehengî Yayınevi.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şahin, H. (2017). *Orta Zamanın Türkleri (Orta Çağ İslâm ve Türk Tarihine Dair Yazılar)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taşağıl, A. (2001). Karahıtaylar. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 415-416). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (2008). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Türker, Ö. ve Özen, F. (2017). Oğuznâme, Selçûknâme ve Meliknâme'ye göre Selçûklular Hânedânı'nın Menşei. *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 41, 331-351.

- Uluçay, Ç. (2012). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Uslu, R. (1998). Herat. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, s. 215-218). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, T. (1992). Belh. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 410-411). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcızâde, A. (2014). *Selçuk-nâme*. A. Bakır (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yıldız, H. (1988). Abbâsiler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 31-48). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (1995). Emeviler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 87-107). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Summary

Throughout history, no tribe has been known to abandon their homelands and migrate to another geography for no apparent reason. Extraordinary conditions must arise for migration and large fluctuations. Khorasan region is important as a geography where Islam spread in the Middle Ages. After the Oghuz/Turkmens residing near the Caspian Sea and Transoxiana met with Islam in the 10th century, a massive migration movement towards the old Khorasan region began for a variety of reasons. The stability and development that the Seljuks provided in Khorasan, and the care they gave to this region, can be understood from the selection of the provincial governors from such qualified people as Chaghri Beg, Alp Arslan and Sanjar from the Seljuk Dynasty. The Seljuks, most of whom lived in a nomadic lifestyle, served as the heirs of Iran and Islam, as well as their guardians, as a synthesis of Iranian civilization and Islamic ideology, after meeting with the traditional culture of Khorasan. After the second half of the Great Seljuk period, the Seljuk government initiated security measures and development policies as a result of the weakening of the central government authority with the increasing migration of nomadic Turkish tribes to the region and the start of local rebellions. In this way, prosperity emerged in the cities and villages of Khorasan, which had become important centers where valuable handicrafts were produced and agricultural products were grown. We know that Turks settled mainly in the Tian Shan mountains, the northwestern Asian areas, the Ural-Altai mountains and even in the northeastern steppes of the Caspian Sea.

The Oghuz proceeded to settle in and around the Syr Darya and Amu Darya Rivers, extending to the eastern regions of the Caspian Sea, at the beginning of the 10th century. Jand, which was inhabited by Muslims who had migrated from Transoxiana, became a border city where Islamic and Turkish countries were united and where Muslims and Turks lived together. Seljuk Beg died at the city of Jand after a while, but the people who came with him increased their population rapidly, and the Oghuz eventually spread over Iran's central regions. In this process, the Seljuks, who caught in the middle of the conflicts between the Karakhanids, the Samanids and the Ghaznavids, tried to be on the side of whoever offered them land. We can see that the Seljuks, under the rule of Arslan Yabgu, lived in the Nur region from Jand down to near Bukhara. Arslan Yabgu, who had a very important influence on the Turkmens and a charismatic personality in this society, and his nephews Chaghri Beg and Tughril Beg, became extremely active and influential in the political conflicts of the region during this time. Concerned about Arslan Yabgu's power, Mahmud of Ghazni sent him as a prisoner to the castle of Kalinjar. After the death of Arslan Yabgu, Turkmens under Chaghri and Tughril Beg started to spread slowly in Khorasan regions. Even though its political borders have varied throughout the historical process, Khorasan, which covers a large geographic area, has always preserved its prominence. In

this research, we will review the Khorasan region in the Middle Ages in terms of geographic, political, economic and cultural aspects.

Geographically, the Khorasan region, which also constitutes a part of Transoxiana, had a special importance in the Middle Ages in terms of soil fertility and population density. Other cities in Khorasan, particularly Nishapur and Merv, which later became the capital, were also in the forefront throughout the establishment and collapse of the Seljuk State. In their works, scholars such as Ibn Faqih Hamadani, Istakhri, Ebul Feda, Hamdallah Mustawfi, and Ibn Hawqal provided information about the cities of Khorasan and their geographical significance. The Khorasan region also has a different political importance, as it includes Nishapur, which was the capital city of the Abbasids, Tahirids, Samanids, Ghaznavids and even the Seljuk State. Turkmens were familiar with the economic model that had previously established in the form of commerce and especially exchange since they had been on the Silk Road on the eastern side of the Caspian Sea before coming to the Khorasan regions. Due to their settlement on the roads leading to Khwarazm and Khorasan, Turkmens have knowledge about and merchants, trade income and settled life characteristics. The nomadic lifestyle contributed to the supply of meat and leather products to the needs of the cities along with animal husbandry, and also contributed to the expansion of the textile industry in the Khorasan region with the use of leather. In fact, the Turkmen's nomadic lifestyle and that of the Khorasanians (Iranians) who had settled down were mutually beneficial. The cultural value of the Khorasan region was fairly great under the Seljuk State. In these periods, places such as Nishapur, Ghazni, Merv, Herat, and Balkh were centers where different sects lived together and where believers produced scientific and religious knowledge by discussing their ideas and beliefs. The first cities where Nizamiye Madrasahs were established in Khorasan were Herat and Merv, especially Nishapur. Khorasan was undoubtedly at its cultural pinnacle, particularly during the reign of Sultan Sanjar of the Great Seljuk State. Khorasan districts, particularly Merv, became secure during the Sanjar era. As a result, Khorasan had become a haven for scholars of the time. Many educational facilities and diverse madrasahs, notably the Nezamiyeh Madrasahs, began to be created in this geography as a result of the secure environment and the support of the state. The Khorasan region was assaulted by different tribes in the middle of the 12th century. Some science centers, madrasahs, and libraries were damaged as a result of these attacks. Especially as a result of Sultan Sanjar's being captured by the Oghuzs towards the end of his reign and Oghuzs looting of Khorasan, the scientific and cultural life in the looted regions of Khorasan began to disappear.